

vána jazykovému plánování a jazykové politice. Publikace se soustřeďuje především na problémy spojené s podporováním minoritních jazyků a uskutečňováním pluralitní jazykové politiky. Autoři poukazují na skutečnost, že navzdory intenzivnímu bádání není teorie jazykového plánování dosud schopná nabídnout pevná pravidla pro vedení úspěšné jazykové politiky.

Při výzkumu vztahu jazyka a společnosti se většinou předpokládá, že komunity se dorozumívají přirozeným etnickým jazykem. Ke komunikaci však mohou užívat i jiné znakové systémy. Necháme-li stranou tzv. plánové jazyky (esperanto a desítky dalších víceméně neúspěšných návrhů), o nichž se publikace zmiňuje hlavně ve dvanácté kapitole v souvislosti s jazykovým plánováním, jde o systémy nazývané poněkud nešťastně jako „znakové jazyky“. Závěrečná kapitola (The Sociolinguistics of Sign Language) je proto věnována sociolingvistice znakového jazyka neslyšících. Autoři v ní analyzují jeho strukturu a vymezují jeho uživatele jako specifickou minoritu. Ukazují, že „znakové jazyky“ podléhají stejným sociolingvistickým faktorům jako přirozené etnické jazyky (jazykový kontakt, bilingvismus, standardizace aj.), srovnávají postoje uživatelů „znakových jazyků“ k jejich vlastnímu „znakovému jazyku“ i k jazyku majority a všimají si fungování „znakových jazyků“ ve vzdělávací sféře.

Publikace je zaměřena na širší okruh čtenářů, do něhož lze zahrnout nejen studenty, ale i badatele dalších vědních oborů. Předpokládají se jen minimální lingvistické znalosti; jejich rozsah vymezuje v závěru stručný oddíl (Glossary), kde jsou definovány potřebné termíny z oblasti fonetiky a fonologie (klasifikace hlásek), gramatiky a sémiotiky (jazykový znak). Základní sociologické pojmy obdobným způsobem vysvětleny nejsou.

Publikace nepředstavuje sociolingvistiku jako vědní obor univerzální povahy; klade důraz na postižení různých přístupů k sociolingvistickému výzkumu, které jsou ovlivněny hlavně pluralitou pohledů na dva základní pojmy – společnost a jazyk. Epilog knihy, který na tento fakt upozorňuje, tak budoucím sociolingvistům ukazuje různé možnosti, kudy se jejich zájem o vědecký výzkum může ubírat.

Jiří Zeman

Peter Auer: *Sprachliche Interaktion: eine Einführung anhand von 22 Klassikern*
Tübingen, Niemeyer 1999, VII + 282 s.

„Pragmatický obrat v lingvistice“ patří dnes již mezi učebnicové pojmy. Stal se všeobecně přijímaným popisem vývoje, který tato disciplína znamenala od konce 60. let 20. století až do současnosti. Podle Petera Auera, profesora germanistiky na univerzitě ve Freiburgu, však samozřejmost, s níž se užívá spojení jako „pragmatický obrat“, „komunikace“ či „mluvní akt“ apod., skrývá určitá nebezpečí. Jak poznamenává v úvodu k recenzované knize, vzniká tak dojem, že v lingvistice existuje vypracovaná a obecně přijímaná teorie jazykového jednání. Ve skutečnosti je spíše opak pravdou: v současné pragmaticky orientované lingvistice se sbíhají velmi disparátní myšlenkové tradice a jejich prvky jsou někdy kombinovány, aniž jsou přitom vždy dostatečně reflektovány souvislosti a rozdíly jejich teoretických východisek. Kniha *Sprachliche Interaktion* je pokusem o nápravu tohoto stavu či alespoň dílčím krokem k ní. Peter Auer v ní ve 22 kapitolách představuje 22 autorů, které považuje za klasiky analýzy jazykové interakce, a zároveň v každé kapitole vysvětluje myšlenku či koncept, jimiž daný autor k této oblasti zkoumání přispěl nejvýznamněji. V celku tak příslušná hesla podávají základ vědění, jež dnes je nebo by podle Auera mělo být pro analýzu jazykové interakce relevantní. (Pokud si výklad některých teorií nežádá jejich rozlišení, užívá autor pojmů „sprachliche Interaktion“ a „sprachliches Handeln“ synonymně.)

Autoři, které do své knihy Auer zařadil, patří svým původním nebo hlavním zaměřením do různých humanitních disciplín: jsou tu např. filozofové L. Wittgenstein, J. L. Austin a francouzský poststrukturalní myslitel M. Foucault, klasik německé sociologie M. Weber, představitel fenomenologické sociologie A. Schütz a jeho žák T. Luckmann, zakladatel etnometodologie H. Garfinkel a jeho spolupracovník H. Sacks, současný francouzský sociolog P. Bourdieu, psycholog jazyka Karl Bühler a psychoanalytik P. Watzlawik, antropolog Clifford Geertz, literární vědec a estetik M. M. Bachtin a samozřejmě lingvisté; ti jsou však – uvážíme-li téma knihy – v nápadně menšině: vedle představitelů lingvistické antropologie J. Gumperze a D. Hy-

mese zbývají vlastně jen R. Jakobson a E. Benveniste. Auerem sestavený „kánón klasiků“ se samozřejmě nemůže vyhnout otázkám a pochybnostem, které v podobných případech vznikají vždy: proč jsou zde právě tito a proč zde chybí jiní? Lingvistický antropolog by tu mohl postrádat B. Malinowského, sociolog G. H. Meada, u německého autora je možná překvapivá absence J. Habermase. Podobně je možné u některých autorů zpochybňovat výběr klíčových pojmů, které mají reprezentovat jejich přínos teorii a analýze jazykové interakce. P. Auer s těmito námitkami počítá a připouští, že jeho výběr je zčásti veden osobními preferencemi. Budeme-li knihu číst souvisle od začátku až do konce, a nikoliv jen jako „medailonky“ či izolovaná slovníková hesla, jimiž tyto kapitoly být nemají a nejsou, přesvědčíme se, že subjektivnost výběru tu rozhodně neznamená nahodilost: jednotlivé kapitoly jsou spolu provázány četnými odkazy a sledují jistou vnitřní logiku. Dvě až tři po sobě následující kapitoly vytvářejí někdy tematické bloky, souvislosti se však vynořují i na velké vzdálenosti, „napříč“ textem, a to jak v podobě vědomého – souhlasného i polemického – navazování, tak i v podobě náhodných shod mezi teorii, jež o sobě navzájem nevědí.

Prvním třem kapitolám – *Kommunikace* (Claude E. Shannon) (7-17), *Apel – Výraz – Zobrazení* (Karl Bühler) (18-29) a *Funkce jazyka* (Roman Jakobson) (30-38) – je společně téma modelu komunikace, vyjádřeného vždy určitým grafickým schématem. Autor se tu ovšem především snaží ukázat, že za schémata, která si mohou být na první pohled podobná, se skrývají zcela rozdílné přístupy. Zatímco v Shannonově, resp. Shannonově a Weaverově modelu jde o komunikaci jako jednosměrný přenos informací od vysílače k příjemci za pomoci společně sdíleného kódu, u Bühlerově modelu jsou mluvčí a posluchač (spolu s denotátem) ústředními dimenzemi jazykového znaku: znak se konstituuje výhradně v komunikační situaci, tj. ve vztahu mezi těmito třemi faktory, jimž podle Bühlera odpovídají tři funkce jazyka. Tento model není podle Auera modelem „komunikačním“ v tom smyslu, v jakém ho známe od Shannona a některých jeho pokračovatelů, nýbrž je modelem „znakovým“. Jejich rozdíl vidí Auer v tom, že zatímco ve znakovém modelu jde o konstituování se znaku ve vztahu k nejdůležitějším aspektům

komunikační situace, v modelu komunikačním jsou znaky pouze inertními věcmi, které si mluvčí a posluchač mezi sebou posílají; na tom, jak znaky vypadají, jak jsou konstituovány, přitom nezáleží (s. 24-25). Zařazení kapitoly o Shannonovi na začátek knihy má ostatně ve struktuře Auerova výkladu funkci jakéhosi odrazového můstku. Autor zde upozorňuje, že tento model, jenž vznikl na půdě matematické informační teorie a původně ani nebyl zamýšlen jako model přirozené mezilidské komunikace, navozuje představu komunikace jako „potrubní pošty“, tj. předávání informací v pevných jednotkách (nádobách) od vysílače k příjemci. Tato představa je hluboce zakořeněna v našem každodenním mluvení a myšlení o jazyce v podobě výrazů jako „zachytit slovy“ či „prázdné řeči“, jejichž metaforičnost si již ani neuvědomujeme. Shannonovým modelem se tato – Auerovými slovy – „lidová ideologie“ etablovala v jazyce západní vědy, a možná právě pro toto souznění s běžnými představami se vliv tohoto modelu v lingvistice projevoval až do 50. a 60. let (v teorii masové komunikace ještě déle). Výklad ve všech následujících kapitolách se k těmto první vztahuje přímo či nepřímo polemicky, teorie ostatních představených autorů ukazují, v čem a proč je Shannonův model neadekvátním popisem lidské komunikace.

Jakobsonův model funkcí promluvy lze podle Auera chápat jako syntézu obou předchozích modelů. Jeho grafická podobnost se Shannonovým schématem však vedla k tomu, že Jakobsonův funkční model jazyka byl často chápán a reprodukován jako rozšíření či doplnění lineárního, „přenosového“ modelu a jako takový byl také (zčásti i právem) kritizován. K tomuto částečnému nepochopení přispěla patrně také skutečnost, že Bühler byl na dlouhou dobu pozapomenut a v anglosaském světě nebyl znám vůbec. Jakobson byl však s Bühlerovým myšlením dobře obeznámen a (stejně jako ostatní členové Pražského lingvistického kroužku a v návaznosti na ně i česká funkční lingvistika) na ně vědomě navazoval. Auer zdůrazňuje, že v Jakobsonově schématu nenalezneme žádnou šipku zleva doprava, tj. projev chápání komunikace jako jednosměrného přenosu. K obraně Jakobsona lze dodat, že již uvědomění si existence např. fatické funkce jazyka svědčí o tom, že jazyková komunikace rozhodně nebyla pro Jakobsona jednosměrným předáváním informací.

Výkladem Bühlerovy teorie dvojího pole – pole symbolického a pole (po)ukazování (Zeigfeld), v nichž jsou znaky zasazeny, je uvedeno jedno z témat, které se v Auerově knize, resp. v myšlení dalších představených autorů neustále vrací, totiž otázka významu deiktických slov, indexikálnosti znaku a promluvy, jejího situačního významu. Deiktickými či indexickými jazykovými prvky se v lingvistice (a nejen v ní) míní takové výrazy, které odkazují k různým aspektům konkrétní komunikační situace, např. k osobě mluvčího (osobní zájmena *já, ty...*), místu a času komunikace (příslovce *tam, tady, teď, včera, zítra...*) apod. Šíře pojetí deixe a terminologické rozlišení pojmů deixe a indexikálnosti se u různých autorů a lingvistických teorií liší; Auerův výklad se opírá především o ty autory, kteří kladou důraz na poznání, že každá promluva jako celek odkazuje k situaci, v níž probíhá, a chápání indexikálnosti u těchto autorů je tedy širší, než je běžné např. v gramatikách (srov. níže). Příklad Benvenistův (*Énonciation*, s. 51-60) ukazuje, že cesta k rozpoznání nutnosti teorie jazykového jednání začíná často právě problémy s významy deiktických slov a nemožností uchopit situační význam promluvy bez překročení striktně chápaných hranic lingvistického zkoumání, omezujícího se na systém v saussurovském pojetí. Otázka, kdo nebo co je zdrojem významu či spíše smyslu promluvy, resp. v širším, sociologickém záběru smysluplného, symbolického jednání, se ukazuje jako ústřední téma knihy, jako problém, k němuž dospělo myšlení většiny uváděných autorů. Jak je zprostředkován vztah mezi individuálním, subjektivním (jazykovým) jednáním a objektivním, intersubjektivně sdíleným významem, co je zde primární a co sekundární? Kladení takových otázek souvisí patrně také s tím, že autor, ač se na první straně odvolává na pragmatický obrát v lingvistice, nenazývá to, o čem píše, lingvistickou pragmatikou, ale právě teorii jazykového jednání či interakce. Auer odmítá pojetí pragmatiky jako třetí, přidatné dimenze sémiozy, pragmatiky jakožto „podmínek, za nichž jsou výrazy užívány, pokud je nelze formulovat syntaktickými a sémantickými pravidly“, jak ji definuje původce tohoto pojmu v lingvistice, americký sémiotik Ch. Morris (*Základy teorie znaku*, 1938, cit. podle Palek, B. (ed.): *Sémiotika*, Praha: Univerzita Karlova 1997, s. 231). Naopak vyzdvihuje Bühlerův model sémiozy právě pro

to, že „*situativní pole mluvčího a posluchače není součástí nějaké dodatečné pragmatiky, (...) situativní pole spíše vstupuje již od začátku do konstituování jazykového znaku*“ (s. 25). Auerův přístup by tak bylo možno nazvat „pragmatizací sémantiky“, v protikladu k „sémantizaci pragmatiky“, postupu běžnému v lingvistice už od počátků generativní gramatiky.

Na skutečnost, že svět mluvením nejen popisujeme, ale že také pomocí mluvení jednáme, se pozornost akademických kruhů v Severní Americe a západní Evropě obrátila významně počátkem 60. let pod vlivem práce britského filosofa jazyka J. L. Austina *How to do things with words* (české vydání *Jak udělat něco slovy*, Praha: Filosofie 2000). Austinovi je proto právem v Auerově knize věnována samostatná kapitola (*Performativa*, s. 70-79). Pokus o systematizaci Austinových myšlenek v teorii mluvních aktů J. R. Searla (v rec. knize kap. *Mluvní akt*, s. 80-90) ovšem nevedla k vypracování teorie jazykového jednání, namísto toho vyústila ve složité definování podmínek platnosti mluvních aktů neboli v jednu z podob počínání, kterému P. Auer říká spolu s H. Garfinkellem „léčení nevyléčitelné indexikálnosti jazyka“ (srov. níže). Také vůči H. P. Griceovi (kap. *Konverzační maximy*, s. 91-102) a jeho úsilí určovat význam tzv. nepřímých mluvních aktů odvozováním pomocí implikatur specifických pro logiku rozhovoru se Auer staví poměrně kriticky. Polemizuje především s radikálním subjektivismem Griceova inferenčního modelu komunikace, v němž je pro význam promluvy rozhodující intence mluvčího, resp. její rozpoznání posluchačem a k tomu potřebné inference. Jazyk jako objektivní, sdílený kód se tu stává druhotnou záležitostí, význam určitého slova je abstrakcí z početných promluv, jež vzniká tím, že v mnoha srovnatelných případech je tímto slovem míněno něco podobného. Odvozování významu výrazu z jeho užití vyvolává spojitost s L. Wittgensteinem, od něj se však Grice podle Auera zásadně liší právě svým subjektivismem, neboť Wittgenstein, jak Auer zdůrazňuje, odmítá spojovat význam promluvy s tím, co ji mluvčí minil: nelze čímkoli minit cokoliv a promluva neztrácí svůj význam ani tehdy, když ji mluvčí nemíní vůbec nic. Postulování základních principů komunikace, proslulých konverzačních, resp. komunikačních maxim, svědčí o tom, že i Grice cítí nutnost podřídit intenci

mluvčího vnějším, objektivně platným pravidlům. Komunikací maximy však poskytují v tomto smyslu ještě méně spolehlivou oporu než vágni a proměnlivý jazykový kód, neboť jsou postaveny na příliš silném předpokladu racionality lidského jednání a z něho vyplývajícího modelu komunikace jako efektivní výměny informací, umožněné tzv. kooperačním principem. Z každodenní zkušenosti si asi většina z nás snadno vzpomene na nějaký rozhovor, jehož účastníci spolu nespolupracovali a spolupracovat nechtěli; Grice sám ostatně neoznačuje své maximy za popis skutečné komunikace, nýbrž jen za její normu, k níž se – zpravidla nevědomě – vztahujeme, když interpretujeme případy jejího každodenního porušování.

Ludwig Wittgenstein (kap. *Užívání*, s. 61–69), jímž se Auer zabývá v kapitole zařazené před výklad zmíněných tří angloamerických filosofů jazyka, považuje přirozený jazyk za dokonalý tak, jak je, a odmítá myšlenku, že by bylo nutné konstruovat jazyk lepší, tj. přesnější: „*Na jedné straně je jasné, že každá věta naší řeči je v pořádku tak, jak je. To znamená, že neusilujeme o nějaký ideál: jako kdyby naše obvyklé, vágní věty neměly ještě žádný zcela bezchybný smysl a jako kdyby dokonalá řeč měla být teprve námi konstruována. – Na druhé straně se zdá jasné: Kde je smysl, musí být dokonalý řád. – Dokonalý řád musí tedy vést i v nejvágnější větě.*“ (Wittgenstein, L.: *Filozofická zkoumání*, Praha: Filosofie 1998, § 98). Pro Auerův další výklad je důležité nejen to, že „význam nějakého slova“ je pro Wittgensteina „způsob jeho použití v řeči“ (tamtéž § 43), ale zejména to, že význam promluvy se ukazuje tím, že je jí rozuměno, tím, jak druzí na řečené reagují (Auer, s. 68). O tom, jak význam jazykového výrazu z jeho použití rekonstruovat, však L. Wittgenstein již nic neříká, konstatuje autor závěrem této kapitoly. Ti, kteří se zabývali způsobem, jak rekonstruovat smysl z konkrétní události jazykového jednání, a vyvinuli metodologii pro analýzu jazykové interakce, tedy etnometodologové a konverzační analytici, čerpali ovšem z jiných myšlenkových zdrojů než z Wittgensteina, s nímž je jejich myšlení v některých bodech kongeniální. Navazovali především na tradici rozumějící sociologie, již je v Auerově knize věnován značný prostor. Od M. Webera, přes A. Schütze, jímž se tato linie myšlení dostává do Severní Ameriky, až po zakladatele etnometodo-

logie H. Garfinkela a H. Sackse sledujeme hledání odpovědi na otázku, jak se subjektivně míněný smysl lidského jednání stává smyslem objektivně platným. Důležitá role tu připadá A. Schützovi (*Každodennost*, s. 115–124), který Weberův pojem intersubjektivního smyslu externalizuje: praktickou instancí, jež rozhoduje o smyslu jednání, již není sám jednající (mluvčí), nýbrž ten druhý (posluchač), tak je umožněn přechod od subjektivně míněného, jen jednajícímu přístupného smyslu ke smyslu sociálně objektivnímu (s. 123).

H. Garfinkel (*Indexikalnost/Reflexivnost*, s. 127–135) jde v tomto směru ještě dále: nezajímá ho již smysl jako obsah vědomí jednajících, ale přesouvá jej do sociálně-objektivní skutečnosti interakce. Přichází přitom s metodologickým požadavkem rekonstruovat sociální skutečnost důsledně z perspektivy členů určité kultury; v případě analýzy jazykové interakce to pak znamená, že význam v ní má jen to, na co se orientují sami její účastníci. Klíčový pojem Garfinkelova myšlení – indexikalita, resp. reflexivita – je odpovědí na snahu některých logiků a filosofů odstranit z přirozeného jazyka vágnost a závislost významu na kontextu promluvy, tj. indexikalitu. Garfinkel vysvětluje paradox naznačený ve výše uvedeném citátu z Wittgensteina – jak je možné, že i v té nejvágnější větě vězí dokonalý řád – reflexivitou smysluplného jednání. Rozumí se ji skutečnost, že jednající sami organizují kontext svého jednání tak, aby jejich jednání bylo v daném okamžiku pro všechny praktické účely srozumitelné. Každá naše promluva – zpravidla aniž bychom si to museli uvědomovat – obsahuje vodítka, jimiž svým partnerům v rozhovoru naznačujeme, jak mají naši promluvy rozumět. Analýzou interaktivní produkce smyslu v konkrétních komunikačních situacích navazuje na Garfinkela analýzou sekvencního průběhu rozhovoru tvůrce etnometodologické konverzační analýzy H. Sacks (*Sekvenčnost*, s. 136–147). V podstatě shodný přístup k indexikalnosti jazykového jednání se ale objevuje i v pojetí kontextualizace u představitele tzv. etnografie komunikace J. Gumperze (*Kontextualizace*, s. 164–174). Gumperz zavádí pojem kontextualizační prostředky (*contextualisation cues*), jímž označuje ty povrchové rysy sdělení, pomocí nichž mluvčí signalizují a posluchači interpretují, jak má být promluva rozuměna. Jde o jevy z různých rovin

jazyka, které z hlediska ekonomie sdělení jsou zdánlivě redundantní: např. prozodické rysy, syntaktické formy, střídání kódů, tj. různých jazyků či dialektů, apod. Podstatné v Gumperzově pojetí je to, že tyto kontextualizační prostředky, jejichž definice se v podstatě shoduje s vymezením indexických prvků v jiných teoriích, kontext komunikační situace nejen odrážejí, ale zároveň jej – ve shodě s Garfinkelovým principem reflexivity – i budují: co je a co není relevantním kontextem rozhovoru, vyjednávají účastníci tohoto rozhovoru v jeho průběhu. Gumperz tím obrací do té doby v lingvistické pragmatice běžné pasivní a jednosměrné chápání vztahu kontextu a indexikálních jazykových prostředků, kdy kontext určuje interpretaci jazykového výrazu a rysy kontextu jsou považovány za existující před komunikační situací a aktivitami mluvčích a nezávislé na nich; u Gumperze (podobně jako u Sackse) je tento vztah naopak viděn jako obousměrný a aktivní – kontextualizační prostředky (ale i samy promluvy) jsou tu nejen prostředky kontextově závislými, ale také kontextotvornými.

Autor recenzované knihy nijak nezastírá, že jeho vlastní teoretické stanovisko stojí nejbližší právě etnometodologii, resp. konverzační analýze, a autorům, kteří ji svým myšlením předznamenávají nebo se s ní – ať již vědomě nebo náhodou – v zásadních bodech shodují. Zcela zjevné je to z častého posuzování způsobů, jimiž vykládání klasikové řešili určité problémy, z jejich srovnání s pozdějším řešením v konverzační analýze. Srovnání vyznívá pravidelně ve prospěch konverzační analýzy (srov. např. závěr kapitoly o Searlovi) a ta se tak jeví jakýmsi úběžníkem Auerova výkladu. Přesto H. Garfinkel, H. Sacks a metodologicky s nimi spříznění autoři nepředstavují „happy-end“ příběhu interakční analýzy, jak bychom se z výše uvedeného snad mohli domnívat. Přes autory usilující uchopit konkrétní interakci v její mikrostruktuře a popsat její řád (E. Goffmann, *Řád interakce*, s. 148-163) a žánry, v nichž probíhá (*Komunikační žánry* T. Luckmanna, s. 175-186), postupuje autor k myslitelům, kteří se snaží popsat a vysvětlit strukturu společenských podmínek, v nichž komunikace probíhá. Poslední volný tematický miniblok tvoří čtyři autoři, jež spojuje téma vztahu jazyka (diskursu) a moci: V. Vološinov (*Ideologie*, s. 212-221), M. Bachtin (*Intertextualita*, s. 222-231), M. Foucault (*Diskurz*, s. 232-239) a P. Bourdieu (*Jazy-*

kový trh, s. 240-252). Přestože se etnometodologové a další američtí sociolingvisté a lingvističtí antropologové stavěli kriticky k racionalistickým modelům komunikace, ať již založeným na kódu nebo na inferenci, západní racionalistický mýtus jazyka jako nástroje, který autonomní a rozumní jedinci užívají k dosažení svých cílů, zůstal v podstatě zachován. S Vološinovem opouštíme optimistickou atmosféru americké střední třídy, v níž svobodní a v zásadě sobě rovní jedinci vstupují do interakce a vyjednávají v ní smysl svých promluv. Pro uvedené čtyři autory není jazyk neutrálním nástrojem přístupným všem členům společnosti stejně (Bourdieu mluví o iluzi „*jazykového komunismu, která straší v celé lingvistické teorii*“), žádná slova a žádný předmět řeči nejsou nevinné, neboť promluva vždy vstupuje do pole předchozích, vlastních i cizích promluv, které již byly o tomto předmětu vysloveny, a antcipuje zároveň promluvy další (Bachtin). Jazykový znak tu není arbitrární jako u Saussura, resp. to, co je na něm arbitrární, není důležité, podstatná je jeho sociální určenost, to, že každý znak je ideologický (Vološinov), že je zalidněn, přeplněn úmysly druhých (Bachtin), že je součástí určitého sociálního habitu a jako takový má svoji hodnotu na jazykovém trhu (Bourdieu). Pro myšlení všech čtyř autorů platí, že „*ze světa znaků není úniku*“. V tom, jakou miru svobody v rámci tohoto světa znaků připisují mluvčímu jako autonomnímu subjektu, se však navzájem různí. Zatímco pro Bachtina zůstává mluvčí, resp. autor svobodně jednajícím subjektem, kterému slovo poznamenané hlasy druhých sice někdy úplně nepatří, ale může se ho pokusit alespoň částečně přivlastnit – „*naplnit svými akcenty*“, u M. Foucaulta není existence subjektu mluvčího předpokladem diskursu, nýbrž výsledkem diskursivních praktik, mluvčí subjekt je diskursem konstituován. P. Bourdieu představuje jistou snahu o syntézu obou přístupů, neboť mu jde o teorii sociálního jednání, která by postihla právě ono napětí mezi individuálním jednáním a společenskými tlaky, jimž je individuální jednání podrobeno. V případě jazykového jednání spatřuje spojnicí mezi těmito dvěma póly v sociálním hodnocení jednotlivých forem jazyka; právě toto hodnocení, a nikoliv jazyk sám, je tím, co sjednocuje určité společenství a je také určujícím faktorem pro výběr jazykového prostředku. Bourdieuvu řešení vztahu moci a jazykových fo-

rem je tu Auerem označeno za úspěšnější než pokusy jiné, což vzhledem k tomu, že francouzský sociolog je posledním v knize představeným klasikem, vyznívá jako celkem optimistický závěr.

Peter Auer uzavírá Úvod k svému „Úvodu na základě 22 klasiků“ konstatováním, že o tom, jak se odehrává „skok“ od individuálního jednání k jazyku jako sociálnímu systému, víme ještě velmi málo. Jeho kniha si neklade ambiciózní cíl definitivně tuto mezeru v našem vědění zaplnit, na druhé straně je však rozhodně víc než běžnou učebnicovou příručkou. Autor v ní znovu přezkoumává otázky filozofie jazyka, jež tvoří teoretická východiska teorie jazykového jednání. Předkládá svůj pohled na jejich vzájemné souvislosti a vybízí tak k diskusí o nich a k novému promýšlení předpokladů, o něž by bylo možno opřít jakékoliv naše uvažování o vztahu jazyka, jazykového jednání a společnosti.

Kamila Karhanová

Jana Hoffmannová, Olga Müllerová:

Jak vedeme dialog s institucemi

Praha, Academia 2000, 188 s.

Už na první pohled má tato kniha čtenářsky lákavé téma. Autorky, vědecké pracovnice Ústavu pro jazyk český AV ČR, nás uvádějí do prostředí takových zařízení, jako je lékařská ordinace nebo telefonická ohlašovna požáru. Rozhodly se ukázat širšímu okruhu čtenářů, jak se lze skrze rozbor komunikace dobrat toho, abychom s pracovníky „institucí“, kteří dialogem s námi plní svou profesionální roli, jako občané dokázali lépe vycházet a lépe si s nimi rozuměli. Zvláště ti, kdo si z pera jazykovědců zvykli spíše na suchopárné rozbor oprostěné od praktického rozměru každodenní zkušenosti, budou mile překvapeni, že se lingvisté vydávají do terénu, aby zde pracovali s nahrávkami skutečných rozhovorů obyčejných lidí v každodenních situacích jejich života.

Tento empiricky orientovaný přístup ke zkoumání jazyka, řeči a komunikace, který tvoří vedle analýzy médií hlavní spojnici mezi lingvistikou a jinými obory společenských věd, zejména empirickou kvalitativní sociologií, je stále poměrně málo obvyklý v českém kontextu. Autorky se jako na svou hlavní metodologickou inspiraci

odvolávají na konverzační analýzu – je třeba však zdůraznit, že pracují pouze s některými konverzačněanalytickými postupy a jiné, netypické prvky si zase přidávají.

Konverzační analýza, která se vyvinula jako samostatný proud z etnometodologie v 60. letech 20. století, je ve své novější fázi založena na detailním rozboru průběhu rozhovorů převážně mezi aktéry zastávajícími různé role v rámci daného komunikačního prostředí: například prodávač – nakupující (v obchodě), úředník – klient (na úřadě) a podobně. Při analýze takovýchto situací se zejména jazykovědci soustřeďují na několik hlavních rysů, na jejichž základě se snaží danou komunikaci popsat. Autorky vyjmenovávají tyto: výběr slovní zásoby, gramatika, formulace replik, výstavba sekvencí replik (hlavně otázka – odpověď) a celková organizace rozhovoru, jeho struktura. K tomu, aby mohli konverzační analytici tyto komplexní a jemné detaily popisovat, používají zvukové záznamy rozhovorů a jejich podrobné přepisy. Není tedy náhoda, že se techniky konverzační analýzy rozvinuly až tehdy, když bylo možné začít pořizovat záznamy na dobré technické úrovni prostřednictvím zařízení, které bylo přenosné, snadno ovladatelné a také, v neposlední řadě, nepřiliš nápadné.

Autorky si pro svou práci vybraly čtyři různé komunikační prostředí, která lze zahrnout pod jimi velmi široce definovaný pojem instituce. Instituci autorky chápou „...dosti volně jako zařízení, podnik, úřad, organizaci, která má širší působnost, řídí se ve své činnosti více nebo méně přesnými pravidly a může zasahovat do soukromého života člověka“ (str. 7).

První, a také zdaleka nejdelší, studie z pera O. Müllerové je nazvána poněkud široce: Komunikace v lékařské ordinaci. Text totiž pojednává pouze o komunikaci v ordinaci dětského praktického lékaře. Takový typ ordinace lze právem považovat z komunikačního hlediska za velmi specifický, což je dáno hlavně tím, že zde větší místo jednoho z hlavních aktérů interakce – pacienta promlouvá někdo jiný – jeho doprovod, rodič, prarodič, starší sourozenec. Komunikace je tedy mnohem složitější než například v ordinacích lékařů-specialistů, už tím, že je do ní zapojeno více osob. Proto musí lékař být mimořádně schopný či trénovaný v komunikaci, aby byl při své léčbě úspěšný. A právě takový je